

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 33, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 26.03.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 24.05.2023

Sayfa / *Page*: 123-135

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Öğr. Gör. Dr. Şahin BÜTÜNER

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Meslek Yüksekokulu

sahin.butuner@ibu.edu.tr

DUA VE İSTEKLERİN TANRI NAZARINDA KABUL EDİLMESİNDE KUTSAL VARLIKLARIN ROLÜ

Öz

Dua, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Tanrı ile iletişime geçmenin temel aracıdır. Türk halk inanışında yapılan dua etme inaniş ve eylemlerinde kimi dini motiflerin özgün bir mitolojik yapısı vardır. Mitolojik düşünce ve eylemlerin geçmişten günümüze günlük hayattaki inaniş ve eylemlere yansıdığı ön kabulüyle dua etme geleneğindeki düşünüş ve eylemlerin mitolojik kökeni ile ilgili mit çözümleme yöntemlerinden biri olan sosyolojik ve antropolojik bir okuma yöntemi kullanılarak durum tespiti yapılmıştır. Atalar inancı çevresinde gelişen ve kutsallık taşıdığına inanılan taş, kaya, dağ, ağaç, su gibi kutsal varlıkların aracılığıyla duaların kabul edileceğine dair dini düşünce Türkiye’de yaygın bir halk inaniş olarak halen yaşatılmaktadır. Bu bağlamda ağaç, dağ, ateş dikeyliği sembolize etmesi ve yüksekliği ile, su temizliği ve duruluğu ile canlılığı ve sonsuzluğu temsil etmesiyle, taş veya kaya sertliği ve sağlamlığı sembolize etmesi ile Tanrı kutunu üzerinde taşıyarak kutsal varlıkların mekân tuttuğu ve Tanrı ile iletişimin gerçekleştiği yerler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dua, kutsal, mitoloji, Tanrı, halk inanişları.

THE ROLE OF SACRED THINGS IN ACCEPTANCE OF PRAYER AND WISHES IN BY GOD

Abstract

Prayer has been the main means of communicating with God since the earliest periods of human history. In the prayer beliefs and actions of Turkish folk belief, some religious motifs have a unique mythological structure. With the premise that mythological thoughts and actions are reflected in beliefs and actions in daily life from past to present, a sociological and anthropological reading method, which is one of the mythological analysis methods related to the mythological origin of thoughts and actions in the prayer tradition, was determined. The religious idea that prayers will be accepted through sacred beings such as stones, rocks, mountains, trees and water, which developed around the ancestral faith and are believed to be sacred, is still alive as a widespread folk belief in Turkey. In this context, the tree, the mountain, the fire symbolizes verticality and its height, with its water cleanliness and clarity, with its representation of vitality and eternity, with its stone or rock symbolizing hardness and solidity, it has been the places where the sacred beings hold space and communication with God by carrying the box of God on it.

Key Words: Prayer, holy, mythology, God, folk beliefs.

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplum ve birey, duayı Tanrı ile bir bağ kurabilmek için en önemli iletişim aracı olarak görmüştür. İnsanoğlu, Tanrı'ya çeşitli isteklerini ve arzularını iletmek, iyi dileklerini sunmak için bazen de bir durum veya olayla ilgili kötü düşüncelerini iletmek için duada bulunmuştur. “Eski Türkçede alkış kelimesi ile karşılanan, teslimiyeti, inanmışlığı ve ümidi ihtiva eden; görülen bir iyiliğe karşılık söylenen, karşıdaki kişi için iyi dileklerde bulunmak amacıyla söylenen güzel ve hayırlı sözlere dua” (Kaya, 2017, s. 261); “Eski Türkçede kargış kelimesi ile karşılanan, çaresizlikten dolayı veya bir kötülüğe maruz kalmaktan dolayı acı çeken insanların karşıdaki kişi için kötü dileklerde bulunmak amacıyla söylenen çirkin ve kötü sözlere de beddua denilmektedir.” (Kaya, 2017, s. 146).

Dualar ve beddualar, günlük hayatta çeşitli sosyal bağlamlarda icra edilen ve her bağlamda veya edebi tür ve anlatılarda yeniden üretilerek farklı işlevlerde kullanılan kalıplaşmış sözlerdir. Gündelik hayattaki ritüellerde ve anlatılardaki icra edilme şekillerinin temeli eski Türk inançlarına dayanmaktadır. Dua ve bedduaların gündelik hayatta ve edebi metinlerde kullanım şekilleri ile ilgili bir çözümleme yapıldığında Keskin dua ve bedduaları, “1. Alkışların ve kargışların çeşitli inanç eylemleri ve ritüel bağlamındaki kullanımları, 2. Alkışların gündelik yaşamda ve iletişim biçimindeki kullanımları, 3. Alkışların edebi gelenekler ve diğer edebi türler içindeki kullanımları” (2019, s. 205-220) şeklinde üç başlık altında sınıflandırmıştır.

Mitolojik düşünce ve eylemlerin geçmişten günümüze günlük hayattaki inanış ve eylemlere yansıdığı ön kabulüyle dua etme geleneğindeki düşünüş ve eylemlerin mitolojik kökeni ile ilgili mit

çözümleme yöntemlerinden biri olan sosyolojik ve antropolojik bir okuma yöntemi kullanılarak durum tespiti yapılmıştır. Gaston Bachelard'ün takipçisi olan Gilbert Durand, imge ve imgelem kavramları üzerinden miti soyutun somutlaştırılması olarak tanımlamıştır. Durand'a göre, "Sembol, anlatılamaz ve görünmez bir gösterilene gönderen ve bundan dolayı da anımsayamadığı bu denkliği somut olarak tecessüm etmek zorunda olan ve bunu da uygunsuzluğu tükenmez bir biçimde düzelten ve tamamlayan ikonografik, ritüel, mitik yinelemeler oyunu aracılığıyla yapan işarettir." (2017, s. 24). Durand, mitik unsurların imge ve simge boyutunda kılık değiştirerek yeniden üretildiği düşüncesini sembol ve imge bağlamında anlamlandırmaya çalışmış ve bu mitik tekrarların ne şekilde meydana geldiğini sorgulamıştır. Dua ile ilgili mitik imgesel kodların değerlendirilmesi; günümüzdeki bazı eylemlerin, düşüncelerin ve davranışların anlaşılmasını sağlamıştır.

Eski Türk inancında Tanrı ile doğrudan iletişime geçmek mümkün olmadığı için Tanrı'ya duaların, dilek ve isteklerin iletilmesinde aracı kutsal varlıklardan yardım alınmıştır ve bu mitolojik düşüncenin yansımaları günümüz halk inançları içerisinde mevcuttur. "Altay inançlarına göre şamanlar direkt olarak Ülgen'e ulaşamazlardı. Onlar isteklerini yardımcı ruhları aracılığıyla iletirlerdi." (Aleksyev, 2013, s. 60). İstekleri kutsal bir varlık aracılığı ile iletmenin mitolojik düşüncesi; günümüzde bir din ulusu, evliya gibi saygın insanların çevresinde, dağ gibi yüksek yerlerde, bir ağaç kenarında, bir ırmak kenarında, su kenarında veya taş/kayanın başında edilen dualarda görülmektedir.

2. Tanrı'ya Yakın Olan Atalar

Yeryüzünde doğadaki dağ, nehir, göl, ağaç, taş gibi nesnelere iyeleri yanı sıra ölen ata ruhlarının da insanlara yardım ettiği düşünülmektedir. Dua etme dini ritüeli sırasında atalar inancı özel bir öneme sahiptir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra atalara dair inanış, İslami bir kimliğe bürünerek mitolojik inanıştan gelen yapısını ve işlevini devam ettirmiştir. Özellikle Atalar inancından kaynağını alarak şekillenen, Allah dostu olarak ifade edilen dervişlerin, ak sakallı ihtiyarların, ağzı dualı diye tabir edilen insanların ettikleri duanın kabul olacağına dair bir dini düşünce bulunmaktadır. Bu nedenle günümüzde kutsal olarak kabul edilen ataların kabirlerini ziyaret ederek burada edilen duaların kabul olacağına dair bir dini düşünce bulunmaktadır. Bugün dünya üzerinde Türklerin yaşadığı birçok coğrafyada insanlar, kutsal olarak kabul edilen ulu, yüce kişilerin kabirlerine giderek bu kutsal varlıkların aracılığıyla Tanrı'dan isteklerde bulunmuşlar ve bu duaların onların yüzü, suyu hürmetine kabul olacağına inanmışlardır. Eski Türk inancına göre, "Zayıf insan, en yüksekteki gök tanrıları ile karanlığın ruhlarına doğrudan doğruya başvurmaya cesaret edemez; o, bunun için bir aracıya gerek duyar; bu araçlar onun cennette yaşayan atalarıdır. İnsan, bu atalar aracılığıyla gökteki yüksek tanrılara dileklerini bildirir ve onlardan yardım ister." (Radloff, 2018, s. 23).

Türkler, tarihleri boyunca özellikle toplum içinde saygın bir yeri olan atalarını öldükten sonra dağ ve tepe gibi yüksek yerlere defnetmiştir ve zamanla Türkiye'de yaşayan ulu zatların da öldükten sonra defnedildiği yerler buralar olmuş ve türbeleri bu bölgelere inşa edilmiştir. Eski Türk inancına da bakıldığında Türklerin kanlı veya kansız kurbanlarını dağ, tepe gibi yerlerde Tanrı'ya sunulduğunu tarihi kaynaklar göstermektedir. Türkiye'de de bu inanışın pek çok örneği bulunmaktadır. Örneğin, Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan şehirlerde -Adıyaman, Erzurum, Bingöl, Tunceli vb.- tepelik alanlarda türbelerin olduğu dağlarda kurbanlar kesilmektedir. (Kalafat, 1990, s. 36). Dağın

yüksekliği nedeniyle hem Tanrı'ya yakın bir yer olması hem de ölen ataların ruhlarının dağı mekân tutması birçok dini ritüelin dağı gibi yüksek yerlerdeki yatırların etrafında yapılmasını sağlamıştır.

Eski Türk inancında ölen atanın ruhu bu dünyayı terk etmemektedir aksine bir dağı, nehri mekân tutup kendinden sonra gelen nesli korumaktadır, şeklinde bir inanış vardır. Bu nedenle doğadaki dağı ve göllerin adları ruhların adlarını taşımaktadır. Örneğin, “Abu-Kaan Dağı, Süt-Köl Gölü, Ülemen Nehri, Ak-Kaya kayalığı gibi coğrafi yerler sadece canlı varlıklar değil aynı zaman da tanrılardır. Altaylılar bu tanrılara dua ederler ve onların öfkelenme, merhamet gösterme, insanın dualarını cevaplama gibi kabiliyetlere sahip olduklarını düşünürler.” (Anohin, 2006, s. 15). Tabii ki Anohin'in yaptığı gibi bu kutsal varlıkları Tanrı olarak değerlendirmek yerine kutsal varlıkların mekân tuttuğu yer olarak düşünüp Tanrı'ya duaların iletilmesinde onların kutsallığından yararlanmak düşüncesi öne çıkarılmalıdır.

Duaların kabul edilmesi bağlamında ya da dua yapılırken ya da dua kabul olduktan sonra atalar inancından kaynağını alan türbe civarında bir ağaç dibinde kurban kesme ritüelleri bulunmaktadır. Hamza Baba Türbesi'nde insanlar dua ve isteklerinin kabul edilmesi için adakta buldukları kurbanları burada kesmektedirler. (Çotulay, 2020, s. 149-160). Atalar inanışına bağlı olarak bir türbe civarında ağaç kenarında, bir ırmak kenarında kanlı veya kansız kurban sunarak Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmanın neticesinde her türlü dileğin kabul olacağına dair inanış, eski Türk inancının halk inanışlarına yansımış şekilleridir.

Atalar inancının İslamiyet ile evliya, ermiş, veli vb. adlar altında çeşitlenen, değişen şekilleri günümüzde türbeler etrafında diğer kutsal varlıklarla devam etmektedir. Özellikle yüksek yerlerde bir ağaç kenarında veya su kenarında bulunan türbelerde edilen duaların kabul olacağına dair inanış, Anadolu'da güçlü bir şekilde yaşamaktadır. Doğu Anadolu'da kaynağını atalar inanışından alan birçok ziyaret yeri bulunmaktadır. Örneğin,

“Adıyaman'da Çıplak, Hacı Yusuf, Zeynel Abidin, Sofraz; Erzurum'da Güvit, Bacı Kardeş, Güzelbaba, Büyük Tabaktepe, Gökbaba, Arapdede, Huribaba, Köse Hasan, Güreşken Babab, Horasan Baba, Ardıc, Cilligöl, Kavaktepe, Korsor, Uryan Baba, Şenyurt, Dumlu Baba, Kancıyan; Sarıkamış'ta Ağbaba; Aşkale'de Huykesen, Ulus Hatun; Elazığ'da Fethi Ahmet Baba; Darende'de Somuncu Baba; Hakkari'de Güler Baba; Ağrı'da Şalveren; Tutak'ta Kızkapan; Diyarbakır'da Veysel Gani, Mardin Sultan Şeyhmuz bunlardan bazılarıdır.” (Kalafat, 1990, s. 60).

Ölen atanın ruhunun kabrine giderek civarında çeşitli dini ritüelleri yaparak Tanrı hoşnutluğunu kazanan insanoğlunun istekleri kabul olacaktır inanışı, Türkiye'nin birçok bölgesinde yaygındır.

Anadolu'da “...çocuğu olmayan kadınların başvurduğu yöntemlerden birisi de yatıra gitme yöntemidir. Yatıra gidecek kişi sabah erkenden kalkar, boy abdestini alır, yatıra gider. Burada iki rekât namaz kılar, çocuğunun olması için Allah'a dua eder. Arkasından da yatırın bir kenarına yatar uyur. Uykusunda çocuğunun olup olmayacağı, eğer çocuğu olursa çocuğunun kız mı, oğlan mı olacağı kendisine rüyasında gösterilir.” (Gönenç, 2011, s. 46).

Eski Türk inancından beri var olan Tanrı'ya adak adama, kanlı veya kansız kurban kesmek Tanrı'nın insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılaması için ve Tanrı'nın sevgili kulu olduğunu göstermek için yapılan dini ritüellerdir. Nazilli'de bayram gibi önemli günlerde halkın türbeleri ziyaret ederek hayırlı dileklerde bulunduğu gözlemlenmektedir. İnsanlar çeşitli türbelere giderek, adaklar adarlar, kurban keserler ve çeşitli hayırlar işleyerek dualarının kabul olacağına inanırlar. Çatık'ın yaptığı

derlemeye göre, Halk, Aydın-Nazilli’de Sinan Dede, Müsür Dede, Arap Dede, Feyzullah Çingilli Dede vb. türbelere giderek dua ederler (2013, s. 29-30). Bu türbeler, halkı bir araya getirerek toplumsal dayanışmayı sağlama işlevi ve insanların psikolojik açıdan rahatlaması ve hayata daha umut dolu bir bakış açısıyla yaklaşmasını sağlaması açısından işlevsel faydası bulunmaktadır. Türbe gibi yerlerde yapılan bu dini pratiklerin temelinde yatan düşünce atalar kültü ile ilgilidir.

3. Üç Alemi Birleştiren Ağaç

Eski Türk inancında duaların kabul olması için Tanrı adına kesilen kurbanların Tanrı’ya ulaşması için dağ, ağaç gibi kutsal varlıklar aracı kılınmıştır. Dağ ve ağaç özellikle yüksekliği nedeniyle gökte bulunan Tanrı’ya en yakın yerlerdir. Türk mitolojisinde dağ, Tanrı mekânıdır; ağaç ise yüksekliğiyle göğün yedi katına kadar ulaşan kozmik ağacı temsil etmektedir.

“Kuzey Amerika halklarının evlerindeki orta direk kozmik eksenle özdeşleştirilmiştir ve Gök tanrılarına sunulan adaklar bu direğin dibine konmaktadır, çünkü adaklar ancak bu eksen boyunca yurdun geçmesiyle (örneğin Orta Asya’nın hayvan yetiştiricisi-çobanları arasında olduğu gibi) direğin mitsel, ayinsel işlevini bu kez yukarıda dumanın çıkması için bırakılan delik yerine getirmektedir. Kurban ayinleri esnasında yurdun içine tepesi bu delikten dışarı çıkan bir ağaç getirilmektedir. Bu kurban töreni ağacı yedi dalıyla; yedi gök küreyi simgelemektedir.” (Eliade, 2018, s. 58).

Evrendeki gök, yer ve yer altı dünyalarını birleştiren ağaç ve dağ kozmik eksenini simgelemektedir. Dünya Ağacı veya Dünya Dağı, Türklerin mitolojik düşüncesinde insanların yeryüzünde hayatlarının güvenliğini sağlayan ve üç dünyayı bir arada tutan kutsal bir varlıktır. “Gök Tanrı’yı sembolize eden kutsal ağaç, üç alemi kendi bünyesinde birleştirmektedir ve ruhlar onun vasıtasıyla yukarıya ya da aşağıya gönderilirler. Onun içindir ki Türkler tıpkı Gök-Tanrı’ya besledikleri gibi kutsal ağaca karşı korkuyla karışık saygı beslemişlerdir.” (Ergun, 2017, s. 388). “Dünya Ağacı’na Altay Türkleri Altın Bürlü Bay Terek veya sadece Bay Terek, diğer varyantlarda Kutsal Altun Kavak derler.” (Bayat, 2007a, s. 61). Yeryüzünden gökyüzüne doğru uzanan ağaç, evrenin bütünlüğünü sağlar. Yer altının, yeryüzünün ve gökyüzünün bütünleşmesi, dağ ve ağaç sayesinde mümkündür.

Eski Türklerde tabii ki her ağaç kutsal değildir, özellikle çevresinde ağaç bulunmayan yalnız, büyük ağaçlar veya çevresindeki ağaçlara göre en yüksek, en büyük ağaçlar, kutsal ağaç olarak kabul edilmektedir ve bu tarz ağaçların yanında dini ritüeller icra edilmektedir. “Çeremisler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar; arazide tek duran yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar ağaçlarına adaklar adamakta, kurban kesmekte, birtakım dualarla onlardan dilekte bulunmaktadırlar.” (Ocak, 2000, s. 131). “Çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde yer sahibine yalvarırlar; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrı’dan, yer ağaç ruhları tarafından verildiğine inanılır.” (İnan, 1986, s. 167). Hastalar Tanrı’dan şifa dilemek için, çocuk sahibi olamayanlar çocuk sahibi olabilmek için, evlenmek isteyen genç kızlar sevdiklerine kavuşabilmek için vb. ağaçların altında veya ağaç dallarına bez bağlayarak dua etmişlerdir.

Eski Türk inancında şamanların Ülgen’e kurban sunma törenlerinde Şaman’ın duaları sırasında birçok kişi et takılmış kayın dallarını yukarıya kaldırır. “Kemikler dikkatle toplanarak kayın çubukları üzerine konur, sonra da kurban iskelesi üzerine kaldırılır, burada üzeri bir kat kayın dal ve yapraklarıyla örtülür. Bunlar orada Tanrı’ya sunulmuş olarak kalırlar.” (Radloff, 2018, s. 50). Ağaç

aracılığı ile sunulan kurbanlar, zamanla ağaca bez bağlama şeklinde kansız kurban olarak devam etmiştir. Türkiye’de çeşitli dua ve isteklerin Tanrı nazarında kabul görmesi için ağaç ile ilgili pek çok inanış ve ritüel bulunmaktadır. Örneğin, Denizli’de gül ağacına para bağlamak (Kalafat, 1996, s.14); Kahramanmaraş’ta kutsal ağaçlara bez bağlamak (Kalafat, 1996, s.14); Siirt’te kayın ağaçlarına bez bağlamak (Kalafat, 1990, s.47); Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elâzığ’da meşe ve ardıç ağaçlarının arasında dolaşmak, ağaçlara bez bağlamak (Kalafat, 1990, s. 59-60). Dikeyliği ile Tanrı’ya ulaşmada aracı olan ağaçlara bez bağlayarak kansız kurban ritüelinde bulunmak, eski Türk inancından kaynağını almaktadır.

İnsanoğlunun dileklerini Tanrı’ya iletmesinde kutsal ağaç etrafında yapılan çeşitli dini törenlerde Tanrı’ya kanlı veya kansız kurban sunarken ağaç sadece aracı bir kutsal varlık olarak düşünülmektedir. “Hem Tıvalarda hem de diğer Türk boylarında yaygın olduğu üzere atalardan kalan arjan su kaynakları kutsal sayılmakta ve onlar için dua edilmektedir. Su kaynağı çevresindeki çalı ve ağaçlara çaput bağlama geleneği de aynı şekilde çokça uygulanır.” (Ergun, 2019, s. 93). Eski Türk inanışında kutsal ağaçların yanında gerçekleştirilen dua törenlerinde kanlı veya kansız kurban sunma sırasında ağaç, dağ veya su inanışlarının bir araya geldiği görülmektedir. Türk mitolojisinde yer-su iyelerinin mekân tuttuğu en önemli yerler ağaç, dağ ve su olmuştur. Bu nedenle Türk inanç tarihinde edilen dua ve isteklerin Tanrı nazarında kabul edilmesi için birçok ritüel ağaç altında, su kenarında veya dağ tepelerinde icra edilmiştir.

Eski Türk inancından günümüze kadar duaların ve isteklerin ağaç çevresinde Tanrı’ya iletilmesine dair yaygın dini ritüeller, halk inanışları içerisinde halen çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Ankara’nın Mamak ilçesinde Hüseyin Gazi Türbesinde dilek ağacı sayesinde edilen duaların kabul edileceğine dair geleneksel bir inanış bulunmaktadır. Bu türbede bir dilek ağacı bulunur ve burada defnedilen kişilerin mezarlarına ağaçlar dikilir (Akyüz, 2017, s. 151-171). İzmir Kemalpaşa’da yer alan Hamza Baba Türbesi’nde ağaca bez bağlanarak duaların kabul olacağına dair bir inanış bulunmaktadır. Bu türbeye gelen insanlar, türlü dua ve isteklerinin kabul edilmesi için ağaca bez bağlarlar. (Çotulay, 2020, s. 149-160). Bayat, ağaca bez bağlayarak Tanrı’dan çocuk isteme inanışını Umay inancına bağlamaktadır. Ona göre İslamiyet’in kabulü ile Umay kültünün çocuk verme fonksiyonu ağaç ve su iyelerine geçmiştir ve günümüzde Anadolu’da, Azerbaycan’da, Orta Asya’da Tanrı’dan çocuk istemek için ağaca bez bağlama Umay inancının çocuk verme işlevinin ağaca geçtiğinin ispatıdır. (Bayat, 2007b, s. 69).

Duaların Tanrı nazarında kabul edilmesinde kutsal varlıkların çok önemli bir işlevsel faydasının olduğuna dair diğer bir örnek ise I. Murad’ın fethi sırasında meydana gelmiştir. İnceğiz Kalesi fethedilirken sultanın bir ulu bir ağaç dibinde dua etmesi üzerine kalenin fethedildiği söylenir. (Ocak, 2000, s. 139) Ağaç; yer-su ruhların yer tuttuğu kutsal bir varlık olmasının yanı sıra göğü simgeleyen, Tanrı’nın birliğinin yeryüzündeki timsali olan kozmik bir varlıktır. Bu nedenle Türklerin geleneksel dünya görüşünde ağaç sayesinde Türkler, Tanrı’ya ulaşmakta, Tanrı ile iletişime geçmekte, istek ve arzularını Tanrı’ya iletmektedir. Geçmişten günümüze ağaç ile ilgili bazı ritüeller ve eylemler değişse de ağacın yeryüzünde Tanrı’yı sembolize etme imgelemi değişmemiştir.

4. Göğe Yükselen Ateş

Ateş, gökyüzü ile insanlar arasında bağlayıcı, birleştirici bir işleve sahip merkezi bir konumdadır. Türk mitolojisinde ateşin dikey olarak göğe yükselmesi, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı oluşturmasını sağlamıştır. Ateş, dikeyliği ile yerle göğü birleştirme işlevinde Türklerin geleneksel dünya görüşünde yer almış ve bu düşünce bağlamında çeşitli ritüellerde kullanılmıştır.

Eski Türk inancına göre ateş, Tanrı tarafından insanlara gönderilmiş; Tanrı kutsallığını bünyesinde taşıyan bir varlık olmuştur ve bu kutsal varlık kesilen kurbanları Tanrı'ya iletmekle görevlidir. “Altay ve Teleüt Türklerinde ateş uzun diliyle insan ve tanrılar arasında aracı vazifesi görür. Ateş kendine sunulan kurbanı farklı ruhlara verir. Hiçbir kurban ateş, onu kabul etmeden Ülgen'e ulaşamaz, yani gidemez.” (Direnkova, 2014, s. 110). “Ulu ateş, Uluğ-ot, bu durumda tapınılan bir Tanrı değil; önemli haberler ile kurbanı göğe ileten bir vasıta, bir araç oluyordu. Tanrı'ya bir temaşa göstermeydi. Dış tesirlerin az girdiği çok kuzeylerdeki Beltir Türkleri kurbanı ulu ateşe, tam olarak koyuyorlardı. Ulu ateş, mukaddes doğuda yakılıyordu. İkram ise barıda yakılan, Küçük ateş, Kiçik-ot'tan pişiriliyordu Tanrının payı, ulu ateşten iletiliyordu.” (Ögel, 2006, s. 497). Eski Türk inancında Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak için öncelikle ateşi memnun etmek gerekir. Ateşe sunulan saçılar ile ateş iyesinin hoşnutluğunu kazandıktan sonra Tanrı için adanan adaklar, ateşe verilmektedir ki ateş kurbanı Tanrı'ya ulaştırsın.

Türkistan'daki en eski Türk kavimlerinden Anadolu coğrafyasına kadar uzanan bütün sahada ateşte veya ocakta yer alan iyeler, Tanrı'nın birer elçisi olmuş, yeryüzü ve gökyüzü arasındaki iletişimi sağlamıştır. Ateş, kendine sunulan kanlı veya kansız kurbanı yeryüzünden gökyüzüne doğru ulaştırmaktadır. Marco Polo'nun Asya'ya yaptığı geziler sırasında bu inanış ile ilgili gözlemleri olmuştur. Roux'nun Polo'dan aktardığında göre, “Evlenme aktini önce yazdırdılar. Daha sonra bir ruh çağırıcısı evlenme mukavelesini ateşe atarak yakar. Dumanın yükselişini gözlemlerken aileler bunun öteki dünyadaki çocuklarına gittiğini evlendiklerini müjdelediğini söylerler.” (Roux, 1994, s. 122). Yine Bonnefoy'un aktardığı bilgilere göre, “Tu-kiularda, hükümdarın tahta çıkma töreni sırasında, Gök'e sunulmak üzere hükümdar, keçeden bir halı üzerinde yükseltilir. Hitanlarda, yeni bir imparatorun tahta çıkışı ateş yakılarak Gök'e bildirilir.” (Bonnefoy, 2000, s. 342).

Türklerin geleneksel dünya görüşünde ateş ile ocak inanışına dair birçok uygulama vardır. Tanrı ile iletişim kurmak ve dualarını Tanrı'ya iletmek amacıyla ocak çevresinde dua etmek yaygın bir uygulamadır. Ateşe, ocağa kurban sunulması ve devamında çeşitli dileklerde ve isteklerde bulunmak, Tanrı'nın görevlendirdiği kutsal bir varlığın ocakta, ateşte yer aldığı düşüncesinden ileri gelmektedir. Ateş iyesi veya ocak iyesi denilen bu kutsal varlıklar, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olmuşlardır. Ergun'un ve İnan'ın sırasıyla ifade ettiği üzere, “Ocak, duaların Tanrı'ya ulaşip kabul edildiği, Tanrı elçisinin gönderildiği ve Tanrı tarafından nur/ışık indirilen bir yerdir. Geleneksel evlerde ocakta kurulu kazana bacadan güneş ve ay ışığı yansımaları da bu yüzden kut göstergesi olarak algılanmaktadır.” (Ergun, 2019, s. 125); “Eski Arap müelliflerinden biri Türklerin ateşle kehanetlerine dair şu malumatı vermektedir: Türklerin büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır, bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur.” (İnan, 1986, s. 67). Ateş veya ocağa kurban sunmak, ateşte, ocakta bulunan kutsal varlığa saygı göstermek ve onu hoşnut ederek Tanrı'nın iyiliğinden faydalanmak amacıyla yapılan eylemler olmuştur ve

günümüzde de halk inanışları içerisinde bu uygulamaların çeşitli şekillerde devam ettiği görülmektedir.

Türkiye’de günümüz halk inanışları içerisinde ateşin Tanrı’ya duaların ve isteklerin iletilmesine aracı olmadaki mitolojik imgelemi halen yaşatılmaktadır. Özellikle atalar inanışı çevresinde gelişen bir uygulama olarak ateş aracılığıyla yapılan duaların kabul edileceğine dair inanış yaygındır. İzmir, Kemalpaşa’da dilek ve duaların Tanrı tarafından kabul edilmesi için Hamza Baba Türbesi’nde çerağ yakma ritüeli uygulanmaktadır (Çotulay, 2020, s. 149-160); yine Tercan, Gökçe köyünde dua ve dileklerin kabul görmesi için Karayakup yatırında mum yakılmaktadır (Kalafat, 1990, s. 73); Elâzığ’da insanlar yağmur yağması için Harput Kalesi’ne çıkarlar, burada ateş yakıp ateşin etrafında toplanırlar ve dua ederler (Kalafat,1990, s. 100). Kemalpaşa’da, Tercan’da, Elâzığ’da uygulanan bu ritüellerde çerağ yakma, mum yakma, ateş etrafında toplanma uygulamaları, ateş kültürünün duaları Tanrı’ya iletilmesindeki mitolojik inanışın izleridir.

5. Sonsuz Yaşamın Kaynağı Su

Eski Türk inanışında su ebediliği, sonsuz yaşamı sembolize ettiği için kutsal bir nitelik taşımaktadır. Su, Tanrı cemali gördüğü için kutsal bir varlıktır. Eski Türk inanışında duanın kabul olması için kutsal su ruhunun yanına gidip dua etme geleneği vardır. Yakut inanışında bu su ruhunun adı, Küöh Bolloh Toyon olarak geçmektedir ve bu su ruhuna dua edip çeşitli iyilikler beklenmektedir (Beydili, 2003, s. 364), Abakan Kaçınleri dualarını Uybat Nehri’nin sağ kıyısında ederler (Potapov, 2012, s. 311), Çin yıllıklarından ulaşılan bilgilere göre Tu-küeler Tamir Nehri’nin kıyısında kurban kesmektedirler. (Roux, 1994, s. 116). Her türlü istek ve duanın Tanrı nazarında kabul edilmesini sağlamak, Tanrı ile iletişimi sağlamak, onun hoşnutluğunu kazanmak ve Tanrı’ya yakın olabilmek için Türk halkı suyun bulunduğu bölgelere gitmektedir çünkü Türk mitolojisinde yer-su iyeleri ırmak, nehir, göl gibi yerleri mekân tutmuştur.

Su, Tanrı’nın kutsallığının yeryüzündeki temsilcisidir. Su; saflığı, temizliği, yaratılıştan beri yeryüzündeki varlığıyla Tanrı’nın güzelliğini, yüceliğini, sonsuzluğunu simgelemektedir. Tanrı ile iletişime geçme işlevinde sudan faydalanmak, Türklerin dini hayatında sürekli var olmuş ve duaların kabul edilmesi noktasında suyu aracı kılmak geleneksel bir halk inanışı olmuştur. Siirt, Aydınlar ilçesinde insanlar cuma günü kutsal olarak niteledikleri bir çeşmenin yanına gider, buraya arpa bırakıp dua ederler, ayrıca çeşmenin iyesinin bir tay olduğunu söylerler (Karakaş, 2012, s. 2149-2161). Siirt halk inanışı içerisinde çeşmede bulunan kutsal tay, Türk mitolojisindeki su iyesinin karşılığıdır. Yapılan duada saçı olarak su iyesine arpa sunulmaktadır. Su iyesinin saçıyı kabul etmesi, duanın kabul olacağı anlamına gelmektedir.

Eski Türklerde saçı olarak sunulan kanlı kurbanlar yerini giderek kansız kurbanlara bırakmıştır. Anadolu’nun birçok yöresinde dileklerin, isteklerin, duaların Tanrı’ya ulaşması için suya para atmak, dilek mektubu atmak vb. uygulamalar görülmektedir. Örneğin, Kars’ta dua ederken, dilekte bulunurken göl gibi yerlere taş veya para atılmaktadır (Kalafat, 1990, s. 38). Halk inanışı içerisinde su ruhlarına saçı sunma günümüzde, havuzlara para atmak şeklinde Türkiye’de devam etmektedir. Kızlar kismetlerinin açılması için Urfa’da Fırat Nehri’ne dilek mektubu atarlarken (Kalafat, 1996, s. 14) İstanbul Fatih’te havuza atılmaktadır (Kalafat, 1996, s. 14). Haymana yağmur yağması için çeşitli duaların akan bir suya atıldığı gözlenmektedir (Kalafat, 1996, s. 39).

Su, sonsuz yaşam kaynağı olma özelliğinden dolayı ab-ı hayat olarak bilinir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra ab-ı hayat suyu olarak zemzem suyu gösterilmiştir ve zemzem suyunun şifa verme özelliğinin dışında edilen duaların kabul edilmesi noktasında aracı olma özelliği bulunmaktadır. Anadolu halk inanışı içerisinde her türlü dilek ve duaların kabul olması için dua etmeden veya dilekte bulunmadan önce zemzem suyu içilmelidir düşüncesi yaygındır (Yolcu, 2014, s. 93-102). Eski Türk inancındaki kutsal su inanışının İslamiyet ile zemzem suyu inanış ile birleşmesi su ile ilgili pek çok dini düşünce ve ritüelin Türkiye'de daha güçlü bir şekilde var olmasını sağlamıştır.

Su ile ilgili birtakım uygulamaların ağaç ve atalar inanışı ile bir arada kullanıldığı da görülmektedir. Bir türbenin civarında yer alan kutsal su/ırmak kenarında, kutsal ağaç yanında edilen duaların kabul göreceğine dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. İzmir'in Dikili bölgesinde surelerin ve duaların okunduğu asma dalı yağmur yağana kadar akan bir nehrin suyuna bırakılır, yağmur yağınca çıkarılır (Bulut ve Karacagil, 2018, s. 1773-1790). Amasya'da dua ve dileklerin kabul olması için insanlar ya ağaç altına ya su kenarına ya da türbelere gitmektedirler (Kalafat, 1996, s. 5). Eski Türk inancındaki su inanışı ile İslami inanış bir araya gelerek duaların isteklerin iletilmesinde çok önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Amasya ve Dikili'de yapılan ritüeller dikkatli incelendiğinde atalar, su, ağaç vb. kutsal varlıkların mitolojik işlevinin bir arada devam ettiği görülmektedir.

6. Tanrı Mekânı Kutsal Dağ

Türk mitolojik düşüncesinde dağ, Tanrı makamıdır. Türkler, yeryüzünde yüksekliği nedeniyle Tanrı'ya en yakın yer olan dağı Tanrı makamı olarak görmüşler ve buralarda edilen duaların Tanrı'ya ulaşacağına inanmışlardır. Aynı zamanda dağ, Tanrı elçisi yer-su iyelerinin bulunduğu yerdir. Özellik dağ iyelerinin Tanrı ile iletişime geçmede ve insanlara yardımcı olmada Tanrı tarafından görevlendirilen varlıklar olduğu düşünülmektedir. "Göklere dua törenleri modern Hakaslarda kutsal sayılan dağın başında yapılırdı. Bu dağla ilgili olarak onu kirlenmekten koruma amaçlı, bir dizi yasak bulunmaktaydı. Bunu eski Türklerde var olan ıdı (ıduk) kutsal dağlarla karşılaştırabiliriz." (Potapov, 2012, s. 316). "Doğu Türk Hakanları ve halkı, Gök Ruhuna, ulu dağların üstünde dua ederlerdi. Türklerin kutsal saydıkları dağ, 6. yüzyıl Çin kaynaklarında, 'Yer Tanrısı' olarak adlandırılır." (Beydili, 2003, s. 145).

Dağ ile ilgili mitolojik düşüncenin kutsal ağaç ile birleşerek duaların Tanrı'ya iletilmesinde kuvvetli bir inanış haline geldiği görülmektedir. Günümüzde yağmur duası için topluluk halinde dağ, tepe gibi yüksek yerlere çıkıp kutsal kayın ağacı yanında dua etmek bunun en somut örneğidir. "Kaçınler, dua törenini dağın zirvesinde ve kesinlikle kutsal kayın ağacının (bay kayın) yanında yapılırdı. Eğer kayın ağacının doğal olarak yetiştiği bir yer değilse kökleriyle köklenmiş bir ağaç getirilir ve oraya dikilirdi. Eğer bu ağaç burada tutmazsa bir sonraki yıl yenisi getirilirdi." (Potapov, 2012, s. 311). "Güney Sibiryada destanlarındaki kutsal kayın ağacına gerçek hayatta köyün yakınında biten ağaç karşı gelmektedir. Geçmişte Beltirler, göklere kurban adama törenini kayın ağaçları olan bir tepede düzenlerlerdi. Orman kenarında dört kutsal kayın bitirmiş. İnanca göre eğer bu kayınlardan biri kurursa onun yerinde hemen başkası filizlenirmiş. Şorlar, her ilkbaharda kendi dağlarına ve nehirlerine kutsal kayın ağacının yanında dua törenleri düzenlerlerdi." (Llova vd. 2013, s. 43). Kaçınler, Şorlar ve Beltirler'den alınan örneklere göre Türklerin Tanrı ile yakınlaştıkları belirli bölgeler vardır ve bu bölgeler genelde yüksek ve ağaçlı yerlerdir.

Türkler dağ ile ilgili mitolojik inanışlarını ölen atalarını dağlara defnederek devam ettirmiştir. Ölen atalar, dağ gibi yüksek yerlere defnedilmiş ve günümüzde bu ata ruhlarının bulunduğu dağlar ziyaret edilerek dualar edilmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Qazılık Tag'a dua edilir, özellikle Toroslarda, dua etmek için ve kurban sunmak için gidilen kutsal yerler vardır (Bonney, 2000, s. 147). Kırşehir Bekdik köyünde Dede Tepesi denilen yerdeki yatıra gidilerek kurban kesilir ve yağmur duası edilir (Gündüz, 2011, s. 247-259). Arnavutluk Kruja'da ağustos ayında Sarı Saltık makamının olduğu dağa gidilerek burada dualar edilir (Otyakmaz ve İzeti, 2017, s. 27-46).

7. Sertliği ve Sağlamlığı ile Kalıcılığın Sembolü Taş

Taş; sertliği ve sağlamlığı ile sonsuz, mutlak bir güç olan Tanrı'nın kutunu taşımaya muktedir olmuştur. Tanrı tarafından insanların iyiliği için görevlendirilmiş kutsal varlıkların bazı taşları yer tuttuğu düşünülmüş ve kutsal taşlardan çeşitli iyilikler beklenmiştir. Özellikle Türkler arasında kutsal olarak bilinen yada taşı Türklerin her türlü istek ve dualarının kabul edilmesinde aracı olan bir varlıktır. "Sibirya Türkleri arasında yada taşının iyeli olduğuna inanılmaktadır. Sahaların sata, Altaylıların cada adını verdikleri bu taşın sahibi, aynı zamanda yağış ve gökyüzü ruhu kabul edilmektedir." (Ergun, 2019, s. 159).

Eski Türk düşüncesinde yada taşının özellikle yağmur yağdırma işlevi söz konusudur. Bu taşta sahip olan kişinin ettiği duaların Tanrı tarafından kabul göreceği yaygın bir inanıştır.

"Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre büyük Türk tanrısı Türklerin cediti alasına yada denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır; fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, Şamanistlere göre zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır." (İnan, 1986, s.350).

Türkler arasında bu taş her kimdeyse kuraklık olduğu zaman taşı kullanarak Tanrı'ya dua ettiğinde duasının kabul olup o yere yağmur yağdığına dair çeşitli rivayetler vardır.

Kutsal varlıkların taşı mekân tuttuğuna dair mitolojik inanış, halk inanışları içerisinde yaygın bir şekilde devam etmektedir. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde türbe civarındaki taşlar aracılığıyla edilen duaların kabul olacağına dair geleneksel uygulamalarda görülmektedir. Türbe civarında taş dizme, taş dualar okuma, dilek taşı uygulamaları veya delik taştan geçme uygulamaları vardır. Bu pratiklerin hepsi, eski Türk inancındaki Tanrı kutunu sembolize eden taşla ilgili mitolojik tasavvurlardır. Atalar, ateş, ağaç ile ilgili kutsallığın taş inancı ile birleştiği bazı uygulamalar Anadolu'nun birçok yerinde görülmektedir. Örneğin, İzmir Kemalpaşa'da dua ve isteklerin kabul görmesi için Hamza Baba Türbesi'nde taşlar dizilmektedir (Çotulay, 2020, s. 149-160) veya Tunceli'de dua ve isteklerin kabul görmesi için kayaların, ağaçların, dilek taşlarının yanlarına gidilir (Kalafat, 1996, s. 42).

Tanrı'ya edilen duaların kabul edilmesinde yapılan uygulamalardan biri de yetmiş bin taşın toplanıp okunduktan sonra suya atılmasıdır. Bu ritüelin Bolu, Çankırı gibi illerde yapıldığı gözlenmiştir (Kalafat, 1996, s. 39) veya İzmir'in Dikili bölgesinde yağmur yağması için yapılan ritüellerden biri de insanların taşları toplayıp, üzerlerine dua okumaları olmuştur (Bulut ve Karacagil 2018, s. 1773-1790). Bolu, Çankırı, Dikili gibi yerlerde yapılan bu ritüellerde taş ve su inancının bir arada yer aldığı gözlemlenmektedir. İslami inanış bağlamında taşın üzerine dualar okuyup Tanrı

hoşnutluğu kazanıldıktan sonra okunan taşların suya atılması isteklerin su aracılığı ile Tanrı'ya ulaştırma inanisından kaynaklanmaktadır.

Anadolu'nun birçok yerinde yapılan diğer bir ritüel ise türbelerin duvarına taş yapıştırarak veya dilek taşının içinden geçerek edilen duaların kabul olacağına dair inanış bağlamında yapılan dini uygulamalardır. Hamza Baba Türbesi'nde dileklerin kabul olması için mezara taş yapıştırma ritüeli gözlemlenmiştir (Çotulay, 2020, s. 149-160) veya Doğu Anadolu'da mezara taşların sürüldüğü görülmektedir (Kalafat, 1990, s. 90). Tanrı kutunun bulunduğu delik taştan geçerek şifa bulunacağına dair bir inanışta halen Anadolu'nun birçok coğrafyasında yaşamaktadır. Korkuteli'nde insanlar dualarının kabul edilmesi için veya hastalıklarına şifa bulmak için dilek taşından geçmektedirler (Gönenç, 2011, s. 46). Taş ile ilgili bu inanış ve ritüelin kaynağı eski Türk inancındaki taş iyelinin hoşnutluğunu kazanmak ve bu sayede istek ve duaların kabul olacağına dair inanışa dayanmaktadır.

8. Sonuç

Türk mitolojik tasavvurunda Tanrı'nın kutsallığının yeryüzündeki temsilcisi olan atalar, dağ, su, ateş, ağaç gibi kutsal varlıklar insanların dualarını ve isteklerini Tanrı'ya iletmede görevli aracı varlıklardır. Yer-su iyelerinin dağ, ağaç, ateş, ağaç gibi varlıkları yer tutması bu varlıkları kutsallaştırmış ve Türkler bu gibi yerlere giderek kanlı veya kansız kurban sunarak iyelerin ve Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanarak edilen duaların Tanrı tarafından kabul göreceğine inanmışlardır. Günümüzde Anadolu'nun birçok coğrafyasında bu mitolojik imgelemin halen yaşatıldığı görülmüştür. Özellikle İslamiyet'in kabulü ile atalar inancının evliya, ak sakallı ihtiyar, Hızır inancına dönüşmesi ile yatır ve türbe etrafında ağaç, su, dağ, ateş inançlarının duaların iletilmesinde aracı varlık olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu varlıklarla ilgili geçmişten günümüze bazı davranış şekilleri, dini pratikler değişse de işlevsel anlamda beklenen fayda ile ilgili mitolojik imgelem değişmemektedir.

İnsanoğlunun kutsallaştırdığı varlıkların Tanrı ile iletişime geçebilmesi için olağanüstü özelliklere sahip olması gerekir. Ancak olağanüstü özelliğe sahip varlıklar, kutsallaştırılabilir. Kutsal olan bu varlıkların daha sonrasında işlevsel anlamda fayda sağlayıp toplum hayatını düzenlemesi ve insanoğlunun ihtiyaçlarına cevap vermesi de aranan bir özelliktir. Bu bağlamda ağaç, dağ, ateş dikeyliği sembolize etmesi ve yüksekliği ile, su temizliği ve duruluğu ile canlılığı ve sonsuzluğu temsil etmesiyle, taş veya kaya sertliği ve sağlamlığı sembolize etmesi ile Tanrı kutunu üzerinde taşıyarak kutsal varlıkların mekân tuttuğu bir yer olmuştur. Türklerin günlük hayatını düzenleyen bu varlıklar, Tanrı ile iletişime geçme ihtiyacını karşılayan aracı varlık olarak Türklerin dini tarihinde sürekli yeniden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Akyüz, Çiğdem. (2017). "Dağ, Su ve Mağara Kültleri Bağlamında Ankara Hüseyin Gazi Türbesi." *Turkish Culture & Hacı Bektaş Veli Research Quarterly*, (81), 151-171.
- Alekseyev, Nikolay Alekseyeviç. (2013). *Türk Dilli Sibiryaya Halklarının Şamanizmi*. Çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Anohin, Andrey Viktoroviç. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Çev. Zekeriya Karadavut, J. Meyermanova, Konya: Kömen Yayınları

- Bayat, Fuzuli. (2007a). *Türk Mitolojik Sistemi I*, Cilt 1, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____. (2007b). *Türk Mitolojik Sistemi II*, Cilt 2, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Beydili, Celal. (2003). *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Çev. E. Ercan, Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Bonnefoy, Yves. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I*. Cilt, Yay. Haz. L. Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bulut, Meryem ve Zeynel Karacagil. (2018). “Yağmur Duası: Dikili Örneği”. *Journal of Human Sciences*, 15(3), 1773-1790.
- Çatık, Seher. (2013). “Nazilli Halk İnançları”. Yüksek lisans tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Çotulay, Gül Aynur. (2020). “Hamza Baba Türbesi Etrafında Uygulanan Ritüeller ve Bektaşilik Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (94). 149-160, 2020.
- Direnkova, Nadejda Petrovna. (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm*. (Çev. A. Bağcı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durand. Gilbert. (2017). *Sembolik İmgelem*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eliade, Mircea. (2018). *İmgeler ve Simgeler*. Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Ergun, Pervin. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- _____. (2019). *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*. Konya: Kömen Yayınları.
- Gönenç, Alpaslan. (2011). “Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği”. *Yüksek lisans tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, Ahmet. (2011). “Kırşehir-Aksaray Arasında Bir Bekdik Köyü (Tarihi, Gelenek, Görenek, Örf ve Adetleri)”. *History*, 3, 2. 247- 259.
- İnan, Abdülkadir. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. (2018). *Türklük ve Şamanlık*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Otyakmaz, Hilal ve İzeti Metin (2017). “Arnavutluk Kruja’daki Sarı Saltık Makamı Etrafında Gelişen İnanç ve Ritüeller”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 81/ 27-46.
- Kalafat, Yaşar. (1990). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- _____. (1996). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karakaş, Rezan. (2012). “Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular”. *Electronic Turkish Studies*, 7 (4). 2149-2161.
- Kaya, Doğan. (2017). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Keskin, Ahmet. (2019). “Alkışların (Dua/ İyi Dilek) ve Kargışların (Beddua/ Kötü Dilek) Terim, Tanım ve Tasnif Problemlerine Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 74, 205-220.
- Lvova Eleonora. L. vd. (2013). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (2000). *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Otyakmaz, Hilal ve Metin İzeti. (2017). “Arnavutluk-Kruja’daki Sarı Saltık Makamı Etrafında Gelişen İnanç ve Ritüeller”. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (81), 27-46.
- Ögel, Bahaeddin. (2006). *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Potapov, Leonid P. (2012). *Altay Şamanizmi*. Çev. M. Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, Wilhelm. (2018). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Roux, Jean P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- _____ . (2017). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Yolcu, Mehmet Ali. (2014). “Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 93-102.